

VAK **KUNSTGESCHIEDENIS**

DOCENT **DRS ESTHER TAK**

LES **Theater in de Tropen**

Het culturele leven in Indië 1811-1942

Van Indië werd altijd gezegd dat er weinig cultureel leven was: 'une société sans art, sans culture' (J. Chailley-Bert, *Java et ses habitants*, 1900). Bovendien zou dat wat er aan cultuurbeleving en kunstuitoefening was van lage kwaliteit zijn. Maar dit was de mening van kunstcritici in/uit Europa, die niet zagen dat er wel degelijk een bloeiend cultureel leven was, zij het lange tijd met een specifiek Indische invulling. Anders dus dan in Europa, maar niet slechter of van lager allooi, zoals de kunstcritici van toen ons willen doen geloven.

MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN

Met het Engels tussenbestuur (1811-1816) veranderde het (Indo-)Europees leven in Indië: het bestuur werd naar Europees model ingericht, evenals het militaire apparaat, en ook op sociaal-cultureel gebied werd het leven meer Europees. Ook de Indo-Europeanen, die tot dan toe op maatschappelijk en economisch niveau toonaangevend waren, richtten zich steeds meer naar de Europese levensstijl: hoe Europeser, hoe meer kansen er waren in de Indische maatschappij.

Dit zette door na het vertrek van de Engelsen in 1816: er kwamen meer bestuursambtenaren uit Holland, en kinderen uit Indië werden naar Europa gestuurd voor scholing. Door het Suezkanaal (1869) en de stoomvaart werd het makkelijker om met verlof naar Europa te gaan. Er kwamen ook meer vrouwen naar Indië, als onderwijzeres, als echtgenote van ondernemers. Zij hadden vaak muzieklessen genoten, en in Indië gaven ze vaak muziekopvoeringen in de eigen kring.

In de 1e helft van de 20e eeuw zette, mede ingegeven door de Ethische Politiek, de trend van Europeanisering versterkt door.

Na 1900 steeg het aantal Europeanen dat niet in Indië zelf geboren was. Hiermee ontstond in Indië een laag goed opgeleide mensen met een intellectuele achtergrond. Door verlof in Europa kon men ook genieten van kunst en cultuur in de Europese hoofdsteden; langs deze meetlat geleegd leek het culturele leven in Indië in één klap amateuristisch en achterhaald.

Ook technische ontwikkelingen waren van groot belang: de radio en de bioscoop brachten Holland dichterbij, en de automatisch stelde de Europeanen op buitenplaatsen in staat om naar grotere steden te reizen om daar deel te nemen aan het culturele leven.

KUNST EN CULTUUR IN DE 17E-19E EEUW

Al in VOC-tijd werd door amateurs toneel gespeeld. De vroegste verwijzing dateerde van 1619: tijdens het beleg van Jakarta door Jan Pieterzoon Coen werd een spel 'van den Coninck van Denemarken en van den Coninck van Sweden' opgevoerd. Gedurende de verdere 17e en 18e eeuw werden met tussenpozen toneelstukken opgevoerd: als tijdverdrijf door soldaten, en uit liefhebberij voor/door de ingezetenen.

Muziek- en toneelvoorstelling vonden in deze periode vooral plaats in de sociëteit, kortweg soos. De eerste werd in januari 1815 in Batavia gebouwd. De soos vormde het middelpunt van het uitgaansleven in Indië: amusement werd gevonden in de onderlinge omgang, en soms kon er genoten worden van rondreizende attracties, zoals een circus of een paardenshow, een diorama, of groepen acrobaten.

De schouwburg – de eerste werd in 1757 in Batavia gebouwd, op particulier initiatief – werd in de grote steden het toneel van de plaatselijke amateurverenigingen. Sommige van deze verenigingen konden redelijk lang bestaan, de meesten hadden echter een kort leven: door de vele overplaatsingen van hun leden was er een groot verloop, en dat kwam de kwaliteit niet ten goede.

Mw Lange-Rijcksman. Zij speelde in 1896 Marguérite in de 'Faust' van Gounod, opgevoerd door de Bataviase Opéra Club. Zelfs criticus Otto Knaap sprak lovend over haar vertolking.

(Bron: Rob Nieuwenhuys, *Komen en blijven; Tempo doeloe - een verzonken wereld; Fotografische documenten uit het oude Indië 1870-1920* (Amsterdam 1998), p. 145)

VAK   **KUNSTGESCHIEDENIS**

DOCENT   **DRS ESTHER TAK**

LES   Theater in de Tropen

Het culturele leven in Indië 1811-1942

In de loop van de 19e eeuw kwamen ook rondreizende Franse en Italiaanse professionele operagroepen. Deze groepen werden door menig kunstcriticus in Europa gezien als tweede- of derderangs, maar door de toenmalige Europese inwoners van Indië werden ze zeer gewaardeerd.

Over het algemeen kan van deze tijd gezegd worden, dat het culturele leven zonder kunst-met-de-grote-k was: cultuurbeleving was deel van het sociale/maatschappelijke verkeer.

BEROEPSKUNSTENAARS

Begin 20e eeuw ontstond er op het gebied van muziek en podiumkunsten meer vraag naar hoogwaardiger en authentiek aanbod. Amateurverenigingen brachten meer moderne stukken, naturalistische drama's van Shaw en Ibsen, in plaats van alleen maar vrijblijvende, uit het Frans of Duits vertaalde kluchten, die soms al 100 jaar eerder geschreven waren. Daarnaast gingen schrijvers als Hans van de Wall (1896-1948) en Jan Fabricius (1871-1964) toneelteksten schrijven waarin het Indische leven centraal stond en waarin de hoofdpersonages Indo-Europeanen waren.

De eerste professionele kunstenaars waagden de oversteek, zoals Willem Royaards, die in 1902 een korte tournee maakte, waarbij hij tot groot genoegen van de toehoorders o.a. 'De toespraak voor de hoofden van Lebak' en 'Saïdja en Adinda' uit de *Max Havelaar* declameerde. En zowel Eduard Verkade, met zijn in Holland bejubelde Die Haghespelers, als zangers/declameurs Jean-Louis Pisuisse en Max Blokzijl brachten in de jaren '10 zeer succesvolle bezoeken aan Indië. Deze Nederlandse theaterpioniers werden overal uitbundig ontvangen, en ze

verdienden goed aan hun Indische tournee. Hun succes leidde er toe, dat in Nederland andere gezelschappen naar Indië vertrokken met als doel snel en veel geld te verdienen. Voor de buitenwereld heette het echter dat ze 'de ware kunst' naar Indië zouden brengen.

KUNSTKRINGEN

Beroepskunstenaars en theatergroepen die vanaf 1900 naar Indië kwamen, kregen hulp van kunstkringen. De kunstkring was een onderneming van de Indië verblijvende burgers, zonder financiële steun van het gouvernement. De eerste dateerde uit 1902, de 'Nederlands-Indische Kunstkring', en vanaf 1916 was er zelfs een koepelorganisatie, de 'Bond van Nederlandsch-Indische Kunstkringen'.

In het begin deden de professionele toneelgezelschappen vooral de grotere plaatsen van Java en Sumatra aan, en alleen de individueel of in een klein groepje reizende kunstenaar kwam op de meest afgelegen fabrieken en bestuursposten. De komst van de kunstkringen maakte het makkelijker om ook deze kleine plaatsen te bezoeken.

TEN SLOTTE

Een interessant detail is dat, in deze tijd van Europeanisering en de roep om hoogwaardig kunstaanbod, ook de Komedie Stamboel tot bloei kwam. Deze theatervorm, eerst gedragen door Indo-Europeanen, later ook door Chinezen en Indonesiërs, mengde elementen uit de Europese en inheemse cultuur en uit de 'hoge' en 'lage': westerse melodieën in krontjong-setting begeleidden bijvoorbeeld de 'Verhalen uit Duizend en een Nacht' of veroosterde versies van de werken van Shakespeare.

Kwamen in het begin zowel (Indo-) Europeanen als Chinezen en inheemsen kijken, later bleven de (Indo-)Europeanen steeds meer weg: het werd als niet-fatsoenlijk gezien en het bezoek kon de maatschappelijke positie beschadigen.

BIOGRAFIE

drs Esther Tak

Esther Tak studeerde af op het westers toneel en cabaret in Indië in de periode 1850-1942 (Universiteit Leiden, 1995). Zij publiceerde artikelen over theater in Indië en initieerde theatervoorstellingen in het Bibit-Theater van de Pasar Malam Besar.

In 2000 was de première van het door haar geproduceerde stuk *De familie Roos; Indische mensen in Den Haag*, een bewerking van P.A. Daums *Indische mensen in Holland*, dat een jaar later opnieuw gespeeld werd bij het 150-jarig jubileum van het KITLV in Leiden.

Met tussenpozen werkt ze aan een onderzoek naar het culturele leven in Makassar (1800-1942), en dan m.n. de podiumkunsten.

LEESLIJST

- > Beerling, Dane, 'Geschiedenis van de Indo's tot 1942', in: M. Bossenbroek e.a. (red.), *Weerzien met Indië*, nr. 26 (Zwolle 1995).
- > Bellen, M., 'De Bataviasche schouwburg; Enkele aspecten van het culturele leven in Batavia/Jakarta', in: *Jambatan* 7 (1989) dl 2, p. 47-63.
- > Buitenweg, Hein, *Soos en samenleving in tempo doeloe* (Den Haag 1966).
- > Taylor, J.G., *Smeltkroes Batavia; Europeanen en Euraziaten in de Nederlandse vestigingen in Azië* (Groningen 1988).
- > Willems, Wim (red.), *Uit Indië geboren; Vier eeuwen familiegeschiedenis* (Zwolle 1997).

HET TONG TONG FESTIVAL PRESENTEERT:

De Indische School 2008

De Pupillenschool in Gombong (Midden-Java), voor de opleiding van "kinderen van het mannelijke geslacht voor de militaire stand". De foto is afgebeeld in *Baren en oudgasten*, een deel uit de fotoboekenserie *Tempo doeloe – een verzonken wereld* (uitgeverij Querido), samengesteld door Rob Nieuwenhuys.

Het gebrek aan kennis in de Nederlandse samenleving over de Indische cultuur en geschiedenis is een doorn in het oog van veel (Indische) Nederlanders. Ervaringsverhalen uit de Indische gemeenschap worden door gebrek aan voorkennis niet altijd in de juiste context geplaatst waardoor de beeldvorming blijft steken in clichés.

Stichting Tong Tong wil dit veranderen. De oudste Indische culturele stichting van Nederland organiseerde daarom in 2008 De Indische School, een educatief programma tijdens het Tong Tong Festival van de 50e Pasar Malam Besar, voor iedereen die meer wil weten over het Indische heden en verleden.

Deskundige docenten verzorgden een lesprogramma in het Bibit-Theater op het gebied van (kunst)geschiedenis, taal en letteren, muziek en economie; zoveel mogelijk kanten van de Indische maatschappij & geschiedenis werden belicht. Er was geen speciale voorkennis van de leerlingen vereist; iedereen vanaf vijftien jaar kon de lessen goed volgen.

De samenvattingen van de lessen zijn via de website van Stichting Tong Tong te lezen; de uitgebreide tekst kunt u downloaden. In leeslijsten worden boeken genoemd die u kunnen helpen nog meer informatie te vinden over de besproken onderwerpen.

Stichting Tong Tong werd bij dit project terzijde gestaan door een adviescommissie bestaande uit dr Tom van der Geugten (vakdidacticus, Fontys Hogescholen, Tilburg), prof. dr Bert Paasman (voormalig hoogleraar Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis, Universiteit van Amsterdam), en prof. dr Wim Willems (hoogleraar Sociale Geschiedenis, Universiteit Leiden).

De Indische School is in 2008 mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Stichting Het Gebaar.

Stichting Tong Tong / Pasar Malam Besar BV
Bezuidenhoutseweg 331
2594 AR Den Haag
www.tongtong.nl

